

PAMIĘTNIKI BEZROBOTNYCH 2017. ANALIZA FENOMENU BEZROBOCIA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE Z PERSPEKTYWY POLITYKI SPOŁECZNEJ I SOCJOLOGII – WPROWADZENIE

Spadek stopy bezrobocia, jaki obserwujemy w ostatnich latach w Polsce, jest nie tylko bardzo pozytywnym procesem z punktu widzenia gospodarki i społeczeństwa, ale zarazem nowym wyzwaniem dla polityki rynku pracy. Nie wnikając w przyczyny poprawy sytuacji, wśród których obok polityki gospodarczej państwa niebagatelną zapewne rolę odgrywają procesy demograficzne i społeczne, chcemy podkreślić fakt, iż wraz z malejącą stopą bezrobocia zmienia się jego struktura. Poszukiwanie nowych kontekstów analizy i charakterystyk współczesnego fenomenu bezrobocia było niewątpliwie inspiracją realizacji projektu, którego pokłosiem jest zbiór czterech tekstów prezentowanych poniżej¹.

Fakt realnej zmiany struktury bezrobocia pośrednio potwierdzają wnioski z organizowanego po raz trzeci w stułetniej historii Instytutu Gospodarstwa Społecznego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie konkursu na pamiętniki bezrobotnych. Każdy z konkursów dostarczył badaczom cennej wiedzy o sytuacji osób dotkniętych bezrobociem. W porównaniu do dwóch poprzednich, obecny wyróżnia się znacznie bardziej pogłębioną analizą jego rezultatów. Jej ramy wyznacza nie tylko polityka społeczna, ale i socjologia. Jest to rezultatem połączenia potencjałów i perspektyw analitycznych zespołów badawczych IGS oraz Katedry Badania Jakości Życia i Socjologii Stosowanej w Instytucie Socjologii UMK w Toruniu, które wspólnie zrealizowały projekt, złożony nie tylko z ogólnopolskiego konkursu na pamiętniki, ale i badania terenowego, polegającego na pogłębionych wywiadach z celowo wybranymi autorami pamiętników, z osobami dla nich znaczącymi, członkami ich środowisk sąsiedzkich oraz pracownikami lokalnych instytucji systemu pomocy społecznej i administracji pracy. Była to także okazja do obserwacji uczestniczącej w środowisku życia wybranych autorów pamiętników (dobór

¹ Warto zaznaczyć, że jeden tekst, opracowany w ramach przywołanego tu projektu badawczego został już opublikowany w „Studiach Socjologicznych“ w 2019 roku. Por. Posłuszny Łukasz G., Paweł Kubicki. 2019. *Trajektoria bezrobocia: rozważania teoretyczne na podstawie prac z konkursów pamiętnikarskich*. „Studia Socjologiczne” 4, 235: 211-244. DOI: 10.24425/sts.2019.126155.

uwzględniał reprezentację konkretnych trajektorii wykluczenia: upadku, trwania i sukcesu)².

Porównanie wniosków z wcześniejszych konkursów, do których nawiązujemy w prezentowanych opracowaniach, pozwala na sformułowanie dwóch generalnych uwag. Po pierwsze, dzięki rozwojowi systemu zabezpieczenia społecznego, utrata dochodu z pracy nie stanowi już bezpośredniego zagrożenia dla fizycznej egzystencji bezrobotnych, choć na ogół wiąże się ze znacznym obniżeniem standardu życia. Po drugie, choć w okresie międzywojennym (a więc podczas pierwszego konkursu) termin „wykluczenie społeczne” nie był jeszcze używany, długotrwałe bezrobocie niezmiennie do niego prowadzi w następstwie kumulowania się różnych form ubóstwa oraz stopniowego wycofania się bezrobotnych z udziału w życiu lokalnych społeczności, a nawet rodziny. Zwłaszcza ta druga konstatacja ważna jest z punktu widzenia zarówno socjologii, jak i polityki społecznej. Próbowaliśmy zatem wydobyć z pamiętników szczególnie te treści, które egzemplifikują procesy wykluczenia. Procesy, które wyrażają się zarówno w sferze zasobów, jak i możliwości wykorzystywania formalnie przysługujących uprawnień, ale także partycypacji w życiu społecznym. Warto dodać, że projekt pozwolił ujawnić wielowymiarowe konsekwencje braku pracy (warto tu wyeksponować problemy w obszarze zdrowia psychicznego, brak poczucia bezpieczeństwa, konsekwencje wyrażone w relacjach społecznych w gospodarstwie domowym), ale jednocześnie, co nie było naszą jawną intencją, zobrazował jakość warunków pracy w Polsce opisaną przez tych autorów pamiętników, którzy mają doświadczenie w funkcjonowaniu na rynku pracy. Ten ważny wątek zostanie jednak systematycznie opracowany w dalszych pracach nad pozyskanym materiałem.

Jakkolwiek metoda autobiograficzna obarczona jest dużym ryzykiem związanym z chęcią przedstawienia się w możliwie najlepszym świetle, znajomość subiektywnych odczuć bezrobotnych istotnie wzbogaca naszą wiedzę o społecznych aspektach bezrobocia, jak również o funkcjonowaniu rynku pracy oraz adekwatności wsparcia ze strony instytucji administracji pracy i pomocy społecznej. Opisy odczuć towarzyszących rejestracji dokonywanych przez osoby bez pracy w urzędach pracy i sposobów komunikowania się urzędników z ich klientami są wyjątkowo zgodne, co pozwala na sformułowanie pewnych uogólnień. Nasz projekt pozwolił między innymi zarysować problemy w zakresie komunikacji z klientami instytucji, niedostosowania procedur do innych ról i obowiązków pełnionych przez bezrobotnych (szczególnie kobiety), niedostatku oferty dla klientów posiadających wyższe wykształcenie i pomysłu, w jaki

² Projekt badawczy pt. „Pamiętniki bezrobotnych. Doświadczenie bezrobocia i trajektorie wykluczenia z perspektywy polityki społecznej i socjologii” został zrealizowany w ramach grantu NCN przyznanego zespołowi badawczemu SGH i UMK w konkursie OPUS 11 nr: UMO-2016/21/B/HS5/03198.

sposób można wspierać ich na rynku pracy (poza samozatrudnieniem i konkursami dotacyjnymi na własną działalność). Warto wyraźnie zaznaczyć, że uzyskane przez nas dane mogą być głosem w dyskusji nad dalszą formułą funkcjonowania powiatowych urzędów pracy w sytuacji aktualnej skali problemu, ale też zmiany struktury bezrobocia. Dodatkowy kontekst do dyskusji o niezbędnych reformach stanowią zobrazowane w poniższych tekstach potrzeby osób funkcjonujących na i poza rynkiem pracy (np. młodych, wykształconych pracowników i bezrobotnych) w zakresie wsparcia, wzmocnienia, samorozwoju. To asumpt do poszukiwania skutecznej formuły łączenia pomocy bezrobotnym ze wspieraniem pracy. Wątek ten także będzie przez nas jeszcze podejmowany.

Nawiązując do wyżej zasygnalizowanych problemów warto zaznaczyć, że wśród autorów pamiętników nadesłanych na najnowszy konkurs znalazło się wyjątkowo dużo młodych osób, legitymujących się wyższym wykształceniem, a znaczna ich część pracowała uprzednio w korporacjach w dużych miastach. To dzięki nim pojawił się w pamiętnikach ważny wątek, charakteryzujący „pokolenia Y i Z”. Oto pamiętnikarze stawali się bezrobotni nie dlatego, że tracili pracę, ale sami z niej rezygnowali, nie chcąc poddawać się korporacyjnej presji, ulegać mobbingowi lub wykonywać zbędne – przynajmniej w ich odczuciu – działania. Wiązało się to z przerwą w aktywności zawodowej przeznaczoną na wzmocnienie kondycji zdrowotnej, przemyślenie strategii życiowych, czy też zmianę rynku pracy z częstymi „powrotami do gniazda”. Kwestia bezrobocia, jedna z najstarszych wśród kwestii społecznych, zdaje się nabierać nowego, dodatkowego wymiaru: utrata zatrudnienia i okresowe pozostawanie bez pracy staje się ceną, którą młodzi ludzie są gotowi zapłacić za godne warunki pracy i możliwość zaspokajania swoich innych potrzeb niż tych związanych z bezpieczeństwem socjalnym. Odkrywamy zatem różne wymiary „poczucia bezpieczeństwa”, które podlegają hierarchizacji w ramach codziennych praktyk. Okazuje się, że często jedno (poczucie godności i samorealizacji) są przedkładane nad inne (zasoby materialne i potrzeba wykonywania jakiegokolwiek pracy). Jednocześnie diagnozowaliśmy procesy uporczywego odraczania wejścia na rynek pracy w związku z brakiem oferty na miarę aspiracji, potrzeb, własnych kryteriów godności. Obserwacje te uważamy za interesujące i warte dyskusji.

W artykułach składających się na blok, którym chcielibyśmy zainteresować Czytelnika, znajdują się opracowania ilustrowane cytatami z pamiętników, dotyczące warunków egzystencji osób bezrobotnych i dyskusje nad koncepcją prekariatu z perspektywy dzisiejszych doświadczeń bezrobotnych. Podejmujemy zagadnienia godzenia życia rodzinnego z obowiązkami zawodowymi w świetle procesów przypisania do płci ról, funkcji, oraz kulturowych podstaw konstruowania pozycji w strukturze rodziny (charakteryzujemy tu odmienne role i reakcje kobiet oraz mężczyzn w sytuacji bezrobocia), a także różnych wymiarów życia osób bezrobotnych, pośród których istotne są kwestie bezpieczeństwa,

zadowolenia z jakości życia³. Całość składa się na obraz znacznie odbiegający od stereotypowych opinii na temat bezrobocia i warunków życia osób nim dotkniętych. Wyróżnione przez badaczy trajektorie dają się przypisać do każdej z nadesłanych na konkurs prac. Jak się okazuje, mimo dobrej koniunktury na rynku pracy, trajektoria sukcesu wcale nie należy do przeważających.

Prezentowane artykuły nie stanowią ani zakończenia prac nad zebraniem bogatym materiałem badawczym, ani też nie aspirują do roli prac podsumowujących dyskusję naukową nad społecznymi aspektami bezrobocia. Wręcz przeciwnie, w roku 100-lecia IGS, który zapisał się w tradycji badań społecznych wieloma konkursami pamiątnikarskimi, a szczególną uwagę przywiązywał do warunków bytu ludności i bezrobocia, mogą stać się wkładem do ożywienia dyskusji nad rolą instytucji życia publicznego w zapobieganiu wykluczeniu społecznemu spowodowanemu brakiem możliwości zatrudnienia. Jesteśmy to winni prekursorom myśli społecznej w Polsce.

Piotr Błędowski

*Dyrektor Instytutu Gospodarstwa Społecznego SGH
Kierownik Projektu*

Arkadiusz Karwacki

*Kierownik Katedry Badania Jakości Życia i Socjologii Stosowanej
w Instytucie Socjologii UMK w Toruniu
Kierownik Projektu z ramienia partnera w konsorcjum - UMK*

³Najciekawsze pamiętniki są już lub będą opublikowane. Zob. Błędowski Piotr, Paweł Kubicki i Łukasz G. Posuszny (red.). 2019. *Pamiętniki bezrobotnych. Doświadczenie bezrobocia i trajektorie wykluczenia z perspektywy polityki społecznej i socjologii*. Warszawa: SGH. Dwa kolejne tomy przy udziale A. Karwackiego jako redaktora naukowego zostaną opublikowane w 2020 r. przez UMK.